

Балканите днес

ЧЕРНА ГОРА ПРЕЗ ХХ ВЕК

(кратък преглед)

Проф. д-р Шербо Растодер

(Продължение от предишния брой)

Втората въоръжена формация на територията на Черна Гора, известна като Четническо движение, е организирана в Сърбия, Босна и Херцеговина, Далмация, в части от Хърватска, Санджак, Черна Гора, Косово и Метохия. Четниците персонифицират сръбското великонационално движение, което се бори за „краля и за отечеството“ и за създаване на „Велика Югославия и в нея – на Велика Сърбия, етнически чиста, в границите на Сърбия, Черна Гора, Босна, Херцеговина, Срем, Банат и Бачка“, което предполага „прочистване на държавната територия от всички народни малцинства и национални елементи“. Четниците считат за свой най-голям противник партизанското движение, което задължително е припознавано като комунистическо, и в борбата против него си сътрудничат с всички окупаторски и куислингски формации. Организирането на това движение в Черна Гора като военна формация на кралската войска в родината започва в края на 1941 г. Като ръководител на четническото движение Дража Михайлович на 15 октомври 1941 г. назначава генералщабния майор Джорджи Ласич за командир на всички четнически сили в Черна Гора, а капитан Павле Джуришич – за командир на четническите сили в Андриевичка, Беранска, Колашинска, Белополска, Приепол-

ска, Плевалска околии и в някои по-малки общини. От Сърбия (от щаба на Михаилович в Равна Гора) се връща Ласич с Инструкции, в които, освен програмната част, е посочено, че „четническите отряди представляват продължение на бившата югославска войска“ и със специална наредба се заявява, че борбата против партизаните в Черна Гора трябва да стартира от неговия щаб. Започва ликвидация на комунистическите лидери и борба против партизанското движение като главен неприятел. Всичко това се върши с подкрепата на италианския окупатор, което води черногорските четници до най-мръсни форми на колаборационизъм.

Третата въоръжена формация, възникнала върху основата на идеология, съществувала в Черна Гора преди войната, е т.нар. Зеленашко движение на Кръсто Попович (от *зеленаш* – ‘лихвар’ – бел. прев.). Политическият и военен елит на това направление включва членове на Черногорската (федералистка) партия и гаетанци (членове на черногорската войска в Италия след Коледното въстание през 1918 г.), които имат най-силна подкрепа на територията на Черна Гора в границите преди 1878 година (Стара Черна Гора). Тази групировка отказва да подкрепи италианската резолюция за провъзгласяването на „независима Черна Гора“ и подготвя политическа платформа, която допуска югославска държава с Черна Гора като федерална единица, дистанцирайки се по този начин от другото федералистско течение начело със Секула Дърлевич, което изключва съществуването на каквато и да е югославска държава. И тази групировка вижда окупатора като сътрудник в процеса на „пацификацията“ на Черна Гора, т.е. на унищожаването на партизанското движение. Движението на зеленашите се разпада с капитулацията на Италия. Привържениците на движението, с изключение на Кръсто Попович и на малка група около него, се присъединяват най-вече към партизаните. Кръсто Попович е ликвидиран през март 1947 г. като „изменник“.

На териториите, населени с мюсюлмани, в части от Плевалска, Беранска и Белополска околии, е формирана „Мюсюлманска милиция“. Това е селска войска без общо командване и без обща политика, опираща се на подкрепата на окупато-

ра. Основана е, за да пази „своята територия“. В началото е еднакво недоверчива и към партизаните, и към четниците. Там, където е по-многобройна и по-добре организирана, няма четнически кланета на мюсюлманското население, макар че тя, под окупаторския чадър, нерядко участва заедно с четниците и в борбите против партизаните (в началото на 1944 г.). Ръководителите на тези формации са ликвидирани главно по време на войната и след нея от комунистическата власт. Балистите пък са войска на албанското националистическо движение, основано след окупацията на Албания през 1939 г. Целта му е създаване на „Велика Албания“, в чийто състав да се включат Косово и Метохия, части от Черна Гора и от Македония, населени с албанци. Единствената обща черта на всички изброени военни формации (четници, зеленаши, мюсюлманска милиция, балисти) е по-слабият или по-силен колаборационизъм с окупатора. Партизаните са единственият неприятел, който ги обединява, въпреки взаимно проявяващите се често неприятелски настроения.

В края на 1941 и през първата половина на 1942 г. повечето партизански части с Върховното командване са концентрирани на мястото, където се събират границите на Черна Гора, Босна и Сърбия. През юни 1942 г. е решено частите да се придвижат към Западна Босна. Така четири пролетарски бригади с около пет хиляди бойци, повече от половината от които са от Черна Гора, са принудени да я напуснат. В Черна Гора господар отново става италианският окупатор, който възнамерява да засили антикомунистическия и антипартизански фронт с помощта на договор с „националистите“, т.е. с четниците и зеленашите. В средата на 1942 г. от Сърбия в Черна Гора пристига и четническото върховно командване с Дража Михайлович, което се настанява в Горно Липово, до Колашин, откъдето през следващите осем месеца ръководи четническото движение. Окупаторът държи властта в градовете, докато селата и ненаселените места се контролират от четниците. Със съгласието на окупатора четниците задържат Колашин. Те са помощна окупаторска власт в градовете (пазачи на затворите), а в градовете имат и свои учреждения: съдилища, национални комитети, органи

на военната и на гражданската власт. По този начин след прогонването на партизаните Черна Гора става „четническа“ и в нея започва най-жесток терор над привържениците и членовете на партизанското движение. Затворите, лагерите, преките съдилища, летящите отряди, многобройните ликвидации стават отличителен белег на тази „власт“. От началото на 1942 до март 1943 г. в Черна Гора са избити и разстреляни 1300–1400 души. Четническите съдилища произнасят несравнимо повече смъртни присъди от окупаторските, те са по-ревностни при изтребването на идеологическите противници. Условията и отношението към затворниците в четническите затвори са по-непоносими от тези в окупаторските затвори. В началото на 1943 г., в съответствие със своите програмни цели, четниците започват да ликвидират мюсюлманското население. Четниците на Павле Джуришич през януари 1943 г. унищожават 33 мюсюлмански села (в Белополска околия), убиват около 400 души, годни да носят оръжие, и около 1000 жени и деца. След това в Плевалска, Чайничка и Фочанска околия убиват около 8000 жени, деца и старци и около 200 мъже, годни за военна служба. От унищожение останалото мюсюлманско население е спасено благодарение на тежкото поражение, претърпяно от четниците на Неретва в сражението с партизаните, които на територията на Босна със своите пет дивизии и около 21000 бойци попадат в обкръжение на немски, италиански и усташки сили. Капитулацията на Италия през септември 1943 г. и пристигането на партизанския Втори ударен корпус в Черна Гора окончателно определят бъдещия победител във войната и в този район. От края на септември до края на октомври 1943 г. партизаните освобождават около две трети от територията на Черна Гора. Голямата освободена територия означава и нов прилив на бойци (от септември до края на 1943 г. е формиран 31 партизански батальон). През октомври 1943 г. е формиран Главният щаб на отрядите на Народоосвободителното движение за Черна Гора. Седалище на партизанска Черна Гора става Колашин, градът, който осем месеца е седалище на четническото Върховното командване. С този град се свързва и процесът на възстановяване на черногорската държавност през войната.

Решенията на Второто заседание на АВНОЮ¹ за федералното преустройство на югославската държава са подкрепени на Второто заседание на ЗАВНО² на 16 февруари 1944 г. в Колашин, а на Третото заседание на ЗАВНО на 13–15 юли 1944 г. в Колашин този орган се превръща в Черногорско антифашистско събрание на народното освобождение (ЦАСНО) като висш законодателен и изпълнителен орган на Черна Гора. Прието е решение Черна Гора като равноправна федерална единица да се включи в състава на Демократична федерална Югославия (ДФЮ). По този начин държавността на Черна Гора, която е ликвидирана през 1918 г., е възстановена, сега – в рамките на федералната югославска държава.

След капитулацията на Италия Черна Гора е окупирана от германските нацисти. Седемнадесетмесечната германска окупация на Черна Гора завършва в началото на 1945 г., когато е освободен последният град и е прогонен последният германски войник. Главните операции за освобождението на Черна Гора започват през есента на 1944 г., след като през лятото на същата година е осуетен опитът на окупатора да унищожи частите на НОВЮ³ в северозападната част на Черна Гора. В заключителните операции за освобождаването на Черна Гора партизаните не проявяват милост към своите противници. Независимо от декларацията на Тито в края на войната, в която се говори за амнистия, при условие да преминат в редовете на НОВЮ, черногорските партизани не са великодушни към тази възможност. С това се обясняват твърде малкото преминавания на тяхна страна в заключителната фаза на войната и страхът да се предадат, който тласка отделни четнически части към пътуване до Словения и към големи страдания.

Балансите от по-късен период показват, че по време на Втората световна война загива около 10% от населението на Черна Гора или 3700 души. Около 14500 партизански бойци от Черна Гора загиват във войната, а приблизително толкова са загина-

¹ Антифашистско събрание на народното освобождение на Югославия.

² Национално антифашистско събрание на народното освобождение на Черна Гора.

³ Народоосвободителна войска на Югославия.

лите четници и другите колаборационисти. Военните загуби се оценяват на 43 милиарда и 813 милиона динара. Амбивалентността на Черна Гора се вижда и от факта, че са малко териториите в Югославия, където има по-силна революция, но и по-силна контрареволуция; по-масова съпротива срещу окупатора, но и сътрудничество с него; по-силно комунистическо, но и антикомунистическо движение. Все пак, благодарение на победителя (партизанското движение) Черна Гора влиза във федерална Югославия с огромен морален капитал. Влиза с най-масово въстание като феномен в европейски мащаби, с 1850 ръководители на различни военни, политически и партийни длъжности по цяла Югославия от 1941 до 1945 г. От общо 23 членове на партизанския Върховен щаб повече от една трета (осем души) са черногорци. В края на 1944 г. черногорците командват осем от осемнайсетте партизански корпуса. В края на войната 36% от партизанските генерали са черногорци, макар делът на населението на Черна Гора в цялото югославско население да е само 2%.

Черна Гора през 1945 г. по нищо не прилича на Черна Гора преди войната. Радикалният политически, държавен и национален дисконтинуитет на новата югославска федерация, изграждан по време на войната и окончателно завършен в нейния край, възстановява държавността на Черна Гора и я позиционира като равноправен субект в шестчленната югославска федерация. Черногорците са припознати като отделен национален колективитет, който заедно със сърбите, хърватите, словенците и македонците (по-късно и мюсюлманите ще бъдат признати като нация) представлява общност на равноправни народи в югославската федерална държава в съответствие с комунистическата концепция за национално самоопределение до отцепване и с политиката на „братство и единство“, закрепена чрез общата борба против окупатора.

Веднага след войната комунистите започват да укрепват легитимността на промените и на властта, настъпили през войната. Организиран са избори за Велико народно събрание (11 ноември 1945 г.), на които югославската листа на Народния фронт (организация, ръководена и контролирана от кому-

нистите) получава абсолютно мнозинство. Това е изтълкувано и като формално потвърждение на новото държавно устройство, на революционното развитие и на републиканското държавно устройство: Великото народно събрание на заседание в Белград на 29 ноември 1945 г. приема Декларация за провъзгласяването на Федеративна народна република Югославия (ФНРЮ), която е дефинирана като съюзна народна държава с републиканска форма, общност на равноправни народи, които свободно са изразили своята воля да останат обединени в Югославия. Приетата на 31 януари 1946 г. Конституция представлява заключителен акт във формирането на югославската федерация с шест републики. Административното, държавното, политическо, стопанско и културно пространство на Черна Гора, което през първата половина на XX век много пъти е било променяно (1912, 1918, 1922, 1929 г.), ще бъде окончателно оформено през 1945 г. Това за продължителен период ще се превърне в предпоставка за социална интеграция на тази територия. Териториално-административното разграничаване със Сърбия в общи линии съвпада със сръбско-черногорската граница от 1912 г., като обаче Метохия (която през 1912 г. влиза в състава на Черна Гора) сега става част от Автономната Косовско-метохийска област (създадена със закон от 1 септември 1945 г.) като част от Федерална Сърбия. В посочените териториални граници се конституира властта на Федерална Черна Гора, на Народна република Черна Гора (1946–1963), на Социалистическа република Черна Гора (1963–1991) и на Република Черна Гора (от 1992).

Изборите за депутати във Великото народно събрание на НР Черна Гора са проведени на 3 ноември 1946 г. Конституцията на Република Черна Гора е приета на 31 декември 1946 г., в същия ден, когато са приети и конституциите на Босна и Херцеговина и на Македония (Сърбия ще приеме конституция на 17 януари, Хърватска – на 18 януари 1947 г.). Така се установява система на организация на властта, идентична със системата във федерацията, както и със системата в другите републики. С конституцията Черна Гора е дефинирана като „народна държава с републиканска форма“, в която черногорският народ –

– върху основата на правото на „самоопределение, включително и на отделяне“, се обединява – върху основата на принципа за равноправие с другите народи и с техните републики – във ФНРЮ. Както във ФНРЮ и в другите републики, в Черна Гора е установена система на парламентарна власт (1946–1974). По-късно тя ще бъде заменена с делегатска система (1974–1989), което е потвърждавано с републиканските и съюзните конституции (1953, 1963, 1974 г.). Конституцията на СФРЮ от 21 февруари 1974 г. и приетата в съответствие с нея Конституция на СР Черна Гора от 25 февруари 1974 г. дефинират тази република като държава на черногорския народ и на членовете на другите народи и народности, които живеят в нея.

До 1948 г. повечето от частната собственост е одържавена. Въз основа на югославския Закон за аграрната реформа и за колонизацията от 23 август 1945 г. е експроприирана по-голямата част от земята и е формиран поземлен фонд за разпределение в полза на безимотните, бедните и на семействата на бойците без достатъчно земя. От Черна Гора в Бачка, Войводина (от която е прогонено голямото немско малцинство) от 1945 до 1948 г. са колонизирани 5394 семейства с 37425 членове или малко по-малко от 10% от общия брой колонизирани домакинства (60000) от другите краища на Югославия (Босна, Лика, Сърбия, Македония).

От 1947 до 1954 г. в Черна Гора са инвестирани 68,8 милиарда динара или 8,6 милиарда годишно. За първи път в югославската държава Черна Гора може да се разчита на икономическа помощ, чиято цел е не само ускоряването на стопанското развитие, но и неговото изравняване с по-развитите части на Югославия. От 1945 до 1948 г. икономиката на Черна Гора е във възход, от 1948 до 1952 стагнира и през 1952 е под равнището на 1948 г. Невъзможността за по-значителни инвестиции на югославската държава в стопанството на Черна Гора в резултат на конфликта със Сталин обуславя стагнацията, тъй като югославските дотации в бюджета на Черна Гора намаляват от 79,2% (през 1947 г.) на 29,9% (през 1952 г.).

Макар че по време на войната загиват 4252 членове на Югославската комунистическа партия (ЮКП), в края на вой-

ната членската маса в Черна Гора все пак е увеличена повече от два пъти в сравнение с предвоенния период. През 1945 г. в комунистическите организации в Черна Гора членуват 3596 души (2,54% от всички членове на ЮКП в Югославия, които са 141066) и 713 кандидат-членове. От тогава до 1989 г. броят на комунистите в Черна Гора непрекъснато нараства и по отношение на броя на жителите винаги остава над средния за Югославия. В средата на 1980 г. в Черна Гора има 72009 членове на Съюза на комунистите (СК), организирани в 1753 организации във всички структури на обществото. В СК членува всеки осми жител на Черна Гора, т.е. почти всеки пети над 18 години. Една четвърт от членовете са работници (25,2%), а три четвърти от членския състав са регистрирани от други социални слоеве.

Разколът между Тито и Сталин през 1948 г. има тежки последици за черногорските комунисти. Разколът между комунистите във връзка с различните концепции за „изграждането на социализма“ (както и всички политически разколи през ХХ век) е най-остър в Черна Гора. Резолюцията на ИБ⁴, т.е. на Сталин, е подкрепена от членовете на висшето партийно ръководство в Черна Гора. Четирима от деветимата членове на ПК на ЧГ⁵ подкрепят Сталиновите обвинения против ЮКП. Някои висши военни и дипломатически кадри от Черна Гора вярват повече на Сталин, отколкото на Тито. При това положение Тито прилага срещу своите опоненти Сталиновата рецепта, предписваща лагери и затвори „за превъзпитаване“. „Превъзпитаването на заблудените“ става основен смисъл на изолацията и на създаването на лагери, най-известен от които е лагерът на Голи оток (Голият остров – *бел. прев.*). Географски той е най-близо до Запада поради опасенията, че информбюровците (сталинистите) могат да станат логистика в случай на интервенция от Изток. Такава опасност е най-силно изразена при избухването на Корейската война през 1950 г. Мъченията от Сталиновия Гулаг са прилагани над неговите привърженици в югославските затвори и лагери. А в процентно отношение те са най-много от Черна Гора. Тук на

⁴ Информационно бюро на комунистическите държави.

⁵ Покраински (областен – *бел. прев.*) комитет на Черна Гора.

такива основания са арестувани 5007 души или 8,99% от общия им брой в Югославия (в Сърбия – 51,49%, в Хърватска – 12,49%, във Войводина – 9,68%). По отношение на броя жители процентът е най-голям в Черна Гора (1,16%) – почти двойно по-голям от процента в Сърбия (0,59%) и повече от двадесет пъти по-голям от процента в Словения (0,05%). От общия брой на арестуваните в Черна Гора са осъдени 2067 души, което представлява 12,77% от всички осъдени в страната. Редовните съдилища разглеждат 34 случая, военните – 457, а в лагерите „наказаните с общественополезен труд“ са 1567. По данни на бивши осъдени около 150 души от Черна Гора не преживяват изтезанията в затворите и в лагерите или са ликвидирани по време на арестите. Най-показателен е случаят с Бюрото на Околийския комитет на Бело Поле, когато през януари 1949 година са ликвидирани 12 души (бунтуват се 18). В източноевропейските страни от Черна Гора побягват 130 души, а в Албания до 1952 г. – 27.

През периода 1945–2003 г. населението на Черна Гора претърпява радикални промени във всяко отношение. В някои сегменти ритъмът на промените е бърз и драматичен. Обобщените тенденции на умерен ръст на населението, промените в начина на живот, на социалните структури, в качеството на живот, на образователното и културното равнище на населението, етническите трансфери, разпадането на големите домакинства, намаляването на наталитета и на морталитета, ускорената урбанизация и модернизация, миграцията село – град, север – юг, гурбетчийството или заминаването на работа в трети страни или в други краища на Югославия в много сегменти осцилират, макар че вътре в тях е възможно да се открият общите тенденции на модерното общество. По брой на жителите и по територия от 13812 квадратни километра Черна Гора е най-малката югославска република. Нейният дял в цялото население на Югославия се движи от 2,4% (1948) до 2,6% (1981), а дялът в територията е 5,4%).

*Динамика на броя на жителите и на домакинствата
в Черна Гора (1948–2003)*

преброяване	жители – брой	домакинства	лица в едно домакинство	годишен ръст на броя на домакинствата	ръст на населението в %	среден годишен ръст в %	Гъстота на населението на кв. км.
1948	377189	83675	4,51	1,8	4,8	2,8	27,3
1953	419873	92172	4,56	1,0	11,3	22,6	30,04
1961	471894	106576	4,43	1,9	12,4	15,4	34,2
1971	529604	121913	4,34	1,4	12,2	12,2	38,3
1981	584310	142692	4,09	1,7	10,03	10,3	42,3
1991	615035	163274	3,80	1,5	5,5	5,5	44,5
2003	672656	186719	3,6		8,5		48,7
	6201451*	180517	3,4		4,5		44,92*

През периода 1948–2003 г. броят на жителите нараства средно с 1,5% годишно, а броят на домакинствата се увеличава повече от два пъти.

Национална структура на населението на Черна Гора (1948–2003)

	1948 %	1953 %	1961 %	1971 %	1981 %	1991 %	2003 %	
							S	N
черногорци	90,7	86,6	81,4	67,1	68,5	61,9	40,64	43,16
сърби	1,8	3,3	3,0	7,5	3,3	9,3	30,01	31,99
мюсюлмани	0,1	1,5	6,5	13,3	13,4	14,6	4,27	3,97
бошняци	9,41	7,77						
хървати	1,8	2,3	2,3	1,7	1,2	0,9	1,05	1,1
албанци	5,2	5,6	5,5	6,7	6,5	6,7	7,09	5,03
югославяни	0,3	2,1	5,6	3,3				
други	0,4	0,7	1,0	1,6	1,5	3,3	1,57	1,67

* В преброяването през 2003 година за първи път е използвана методология, според която в постоянното население в страната не са включени гражданите, които временно работят в чужбина, както и членовете на техните семейства. При това преброяване в броя на жителите освен жителите в страната са включени и гражданите, които пребивават в чужбина по-малко от година, както и чужди граждани и техните семейства, пребиваващи в Черна Гора повече от една година. На това се дължи разликата в броя на жителите. За съпоставимост на данните посочваме и цифрите, получени по методологията, по която са реализирани предишните преброявания (672656).

През периода 1948–2003 г. са очевидни сравнително честите промени на националната структура на населението. Това е последица от социалния и политическия амбиент, в който се декларира етническата принадлежност. Вижда се, че след преброяването от 1948 г. непрекъснато намалява броят на онези, които в национално отношение се декларират като черногорци. В същото време се наблюдава тенденция на увеличаване на онези, които се декларират като сърби, както и на другите етнически общности, с изключение на албанците, които в този смисъл демонстрират най-голямо постоянство. Посоченият етнически трансфер трябва да се разглежда през призмата на различните перцепции на бъдещето на Черна Гора, на различното разбиране и на многослойния национален идентитет. В този смисъл могат да се оценяват и промените от 1991–2003 г., които са резултат от онова, което става в Черна Гора и около нея през този период.

Територията на Черна Гора винаги е била подчертано емиграционна. Счита се, че през периода 1953–2003 г. броят на хората, които са се изселили, е с около 115 000 повече от онези, които са се настанили, което представлява една трета от естествения прираст. Според резултатите от преброяването през 1981 г. в цяла Югославия е имало 579 043 души, които са се декларирали като черногорци в национален смисъл. Над 30,8% от тях не живеят в Черна Гора, а в други републики (в Сърбия – 147 466, в Босна и Херцеговина – 14114, в Хърватска – 9818). За черногорците преобладава главно мнението, че са мобилна общност и че професионално са много успешни в среди извън Черна Гора.

Броят на мигрантите е особено голям през периода 1991–2003 г. Това е последица от разпадането на Югославия, войните около нея, екзистенциалните заплахи, несигурността и др. под. През 1993 г. в Черна Гора има 64258 бежанци от обхванатите от войната райони (Хърватска, Босна и Херцеговина). По време на интервенцията на НАТО през 1999 г. от Косово в Черна Гора идват 80000 бежанци. Повечето от тях се връщат в селищата, където пребивават по-рано, но през периода 1991–2003 г. броят на мигрантите от Черна Гора нараства със 122,9%, тъй като тогава в „трети страни“ от Черна Гора заминават 29211

души. По този начин е динамизирано миграционното салдо, което намалява след 1961 г., а нараства след 1981 г. От 60-те години се наблюдава засилено изселване на работници за работа в чужбина, най-напред в Западна Германия, по-късно в останалите европейски страни, САЩ и в други посоки. През периода 1948–1991 г. коренно е променена икономическата структура на населението. Делът на селското население по отношение на неселското непрекъснато намалява. Той е най-голям между 1948 и 1961 г., респективно между 1971 и 1981 г., по времето, когато Черна Гора навлиза във фазата на интензивна индустриализация, урбанизация и развитие на терциарния сектор, който силно стимулира миграцията село – град.

Съотношение между селското и неселското население
в Черна Гора (1931–2003)

	1931	1948	1961	1971	1981	1991	2003
селско	79,6	75,4	48,0	42,6	13,0	7,1	5,3
неселско	20,4	24,6	52,0	57,4	69,0	92,9	94,7

Годишният стопански ръст между 1945 и 1980 г. е средно около 5,9%. Ускорено икономическо развитие се наблюдава между 1953 и 1963 г., след това – между 1970 и 1980 г. След 1980 г. той е забавен и до 1985 г. е средно 1,9%. Катастрофалното земетресение, засегнало Черна Гора през 1979 г., унищожавя нейната най-развита част (Приморе). Докато през периода 1947–1990 г. промишленото производство в Югославия се увеличава 27 пъти, в Черна Гора нарастването е 123 пъти или 11,6% годишно. Най-голям промишлен ръст се наблюдава между 1951 и 1960 г. (17,3%), а след 1980 г. започва стагнация.

В периода 1945–2003 г. Черна Гора постига големи успехи в сферата на образованието и на културата. Откриват се много училища, културни и научни институции. Просветата и културата стават важна област за ангажиментите на комунистическата власт. Първото висше училище в Черна Гора е открито през 1947 г. на Цетине – Полувисше педагогическо училище (така е в оригинала – бел. прев.), а през 1960 г. в Подгорица е открит Икономически факултет, Електротехнически (1961), Машинен

(1970), Юридически (1972), Металургичен (1973), Строителен (1980). Музикалната академия е основана през 1980 г. в Подгорица, Културоложкият факултет – през 1981 г. на Цетине. По-късно последният факултет ще бъде реорганизиран като Художествена и театрална академия, а през 1998 г. в Цетине ще се пресели и Музикалната академия. Университетът на Черна Гора е основан през 1974 г. (от 1975 до 1992 г. се нарича Университет „Велко Влахович“) и обхваща всички висши учебни заведения в Черна Гора и научните институти. През 1999/2000 г. в Черна Гора функционират 15 факултета и академии с 667 преподаватели и сътрудници и 7982 студенти, през 2002 г. студентите са 8333 или 16,9% от жителите на възраст между 19 и 23 години. През 2003 г. около 21% от жителите в студентска възраст (19–23 г.) се обучават в 11 факултета и 3 академии към Университета на Черна Гора. Към това трябва да се добавят и студентите, които следват в университети извън Черна Гора.

Черногорската академия на науките и изкуствата е основана през 1976 г. През 1961 г. в Черна Гора само 9,3% от населението са със средно, полувисше и висше образование. През 1991 г. този процент достига 44,2%. Участието на гражданите със средно образование в общата структура на населението непрекъснато се увеличава и през 1991 г. достига 30,5%, през 2003 г. е вече 48,4%, а през 2003 г. участието на населението с полувисше и висше образование е 12,6%. По средното равнище на образованост Черна Гора може да бъде причислена към развитите части на Европа.

През 2003 г. Черна Гора има 0,879 Индекс на хуманно развитие (HDI) и по тези параметри принадлежи към страните със средно равнище на развитие (0,5–0,8), каквито са България, Русия, Македония, Албания, Босна и Херцеговина, Румъния, Малайзия, Панама и т.н. По годишния обществен продукт (ГОП) Черна Гора преживява най-голям спад през 1993 г. (1706 долара) и през 2003 г. ГОП е само 85,1% от този през 1991 г. – 2682 долара на глава от населението. Участието на услугите в ГОП през 2000 г. е 56,7%, докато промишленото производство участва с 19,6% през 2001 г. Туристическият сектор през 2003 г. реализира 14,45% от ГОП. Съвкупният външен дълг

на Черна Гора в 2003 г. е 496,4 милиона долара или 28,4% от БНП. В същото време броят на незаемите се увеличава от 1991 до 2000 г. и през 2003 г. официално безработицата е 34%. От 1989 г. и в Черна Гора се стига до драстичен спад на жизнения стандарт. През 1989 г. общественият продукт достига около 2300 щатски долара, а през 1994 г. спада до реалната стойност между 200 и 300 щатски долара. Санкциите на международната общност срещу СРЮ (Сърбия и Черна Гора) през май 1992 г. допълнително водят до икономическа и до всякаква друга изолация на този регион. През 1993 г. Югославия преживява най-високата в световната история хиперинфлация от 120 билиона годишно. Извършено е преразпределение на икономиката и ограбване на гражданите с валутни спестявания. Безработицата достига 40%, стопанството е в голяма степен унищожено, икономиката замира и навлиза в сивата зона. Драматичният икономически спад е резултат от процесите на разпадане на Югославия и на войните около нея.

Процесът на разпадане на Югославия се ускорява след разпадането на СКЮ (Съюз на комунистите на Югославия. У нас получи гражданственост съкращението СЮК – Съюз на югославските комунисти. – *бел.прев.*) през януари 1990 г. и след първите многопартийни избори в югославските републики. През юни 1991 г. Словения и Хърватска провъзгласяват независимост. След краткотрайна война в Словения (10 дни и около 70 жертви) войната се пренася в Хърватска, където от август 1990 г. продължават въръжените схватки между сръбското малцинство и силите на хърватското правителство. В средата на 1991 г. те прерастват в открита война между Хърватска и ЮНА⁶. Сърбите в Хърватска създават автономна област (Република Сръбска Крайна), която искат да присъединят към Сърбия. Същата рецепта по-късно използват и сърбите в Босна (Република Сръбска).

Съюзна република Югославия е създадена на 27 април 1992 г. като двучленна федерация между Сърбия и Черна Гора. Междувременно международната общност признава

⁶ Югославска народна армия.

Словения, Хърватска и Босна и Херцеговина като независими държави. Още в началото на април 1992 г. войната ескалира и в Босна и Херцеговина, а международната общност е въввлечена в конфликтите на югославска територия като посредник или като една от заинтересованите страни. Военните действия се прекратяват и формално, когато през ноември 1995 г. в Дейтън (САЩ) президентите на Хърватска (Франьо Туджман), на Сърбия (Слободан Милошевич) и на Босна и Херцеговина (Алия Изетбегович) подписват договор за примирие в Босна и Херцеговина. Мирният договор е подписан в Париж през декември същата година.

Посредничеството на международната общност за мирно разрешаване на конфликта в Косово е неуспешно, тъй като политическите договори в Рамбује и в Париж (февруари–март 1999 г.) завършват с крах. Започва интервенцията на НАТО (март–юни 1999 г.). Тогава (на 24 март 1999 г.) 19 членки на пакта предприемат кампания за бомбардиране на СРЮ, в която загиват между 1200 и 2500 души. В бомбардировките, които продължават без прекъсване 78 дни, силно са повредени инфраструктурата, военни и стопански обекти, медийни къщи и други обекти, особено в Сърбия. Бомбардирането на СРЮ е прекратено на 10 юни с приемането на Резолюция 1244 на Съвета за сигурност. Ден преди това представители на ВЮ (Войска на Югославия – *бел. прев.*) и на НАТО подписват в Куманово Военнотехническо споразумение, с което се прецизира оттеглянето на силите на сръбската полиция и на ВЮ от Косово и навлизането на международни военни части в областта.

Поражението на Слободан Милошевич на президентските избори в Сърбия през септември 2000 г. означава и формален край на режима, чийто държавен, политически и военен елит, заедно с ръководството на сърбите в Хърватска, на сърбите в Босна и Херцеговина, част от хърватското, босненското и косовското военно ръководство са изправени пред международния съд в Хага.

От лятото на 1988 г. започват протестни митинги в Черна Гора. В акцията си за преустройство на Югославия Милошевич търси надеждни сътрудници. С Черна Гора той вече има контролирана „половин федерация“, тъй като страната е упра-

вявана от осемчленно Председателство, съставено от по един представител на републиките и на областите. През януари 1989 г. под натиска на демонстрантите оставка подава цялото партийно и държавно ръководство на Черна Гора. Новата политическа генерация, която заменя „старото“ черногорско ръководство, е персонифицирана в личностите на Момир Булатович, президент на Черна Гора от 1990 до 1998 г.; на Мило Джуканович, председател на правителството на Черна Гора от 1991 до 1998 г. и президент на Република Черна Гора от 1998 до 2002 г.; и на Светозар Марович, председател на Народното събрание на Черна Гора (1994–2001 г.). Следвайки политиката на Белград за „запазването“ на Югославия, тази генерация обвързва Черна Гора със Сърбия. В Черна Гора е организиран референдум (на 1 март 1992 г.), чиито условия в никакъв случай не могат да бъдат наречени демократични. На въпроса „Желаете ли Черна Гора, като суверенна Република, да продължи да живее в обединената общност Югославия, изцяло равноправна с другите републики, които желаят това?“ 95,94% от участвалите избиратели (66,04%) отговарят утвърдително. Така Черна Гора се оказва в ситуация, сходна на ситуацията след 26 ноември 1918 г., но с различна антиципация на бъдещата държава. Както през 1918, така и през 1992 г. такава държава е замисляна като нуклеус (ядро – *бел. прев.*) на някаква по-голяма държава, този път с име, което трябва да запази и да оправдае държавно-правния и международен континуитет на бившата СФРЮ, с реторика и политика, която отрича и югославянството, и идеята за югославска държава. Конституцията на СРЮ е приета на 27 април 1992 г., а новата конституция на Черна Гора – на 12 октомври същата година. С това и конституционно-правно завършва периодът на съществуването на Черна Гора в създадената през 1943 г. югославска федерация. В новата държава Черна Гора трябва да има „половината във всичко“ в условия, когато „всичко“ вече фактически е в ръцете на Слободан Милошевич, независимо от неговата формална функция. По природата на нещата и по самата конструкция става дума за потенциално конфликтно творение, чието съществуване зависи от политическата съдба на проекта „Всич-

ки сърби в една държава“ и на Слободан Милошевич. От гледна точка на Черна Гора в перспектива реализирането на такъв проект би означавало само нейното изчезване. Затова Черна Гора изминава пътя от най-лоялен съюзник на режима на Слободан Милошевич през периода 1989–1997 г. до негов опонент и противник от 1997 до 2000 г.

От 1990 до 1997–1998 г. Черна Гора е „псевдodemократично“ общество. Преломът тук се извършва през май 1998 г., когато се провеждат свободни и честни избори за черногорски парламент. Те са много важни за по-нататъшната политическа перспектива на Черна Гора, тъй като означават победа на дисконтинуитета по отношение на предходния период и нова политическа стратификация на Черна Гора. От разкола във върха на управляващата ДПС⁷ и отклоняването на крилото на Мило Джуканович от политиката на Слободан Милошевич вътрешното напрежение и разкол стават по-интензивни, а политическата радикализация на привържениците на Мило Джуканович и на Слободан Милошевич (Момир Булатович и СНП)⁸ довеждат Черна Гора до ръба на гражданската война. Победата на Джуканович срещу Булатович в президентските избори през октомври 1997 г. с незначителна разлика показва ново разделение на Черна Гора. В лицето на Милошевич и на неговите политически сателити сега тя получава ожесточен противник, но и благосклонност на международната общност и на демократичните сили в Сърбия и в Черна Гора. Опитът на привържениците на Милошевич през януари 1998 г. с преврат и с демонстрации да променят резултатите от президентските избори завършва с неуспех. На 15 януари 1988 г. Джуканович е провъзгласен за президент на Черна Гора, след като седем години е председател на черногорското правителство (15 февруари 1991 – 5 февруари 1998 г.). Бившият първи човек на управляващата ДПС и президент на Черна Гора (от 23 декември 1990 до 15 януари 1998 г.) Момир Булатович ще бъде „инсталиран“ от Слободан Милошевич (който от 1997 г. е и президент на СРЮ) за председател на съюзното правителство. Отклонението от политиката на Слободан Милошевич добли-

⁷ Демократична партия на социалистите.

⁸ Социалистическа народна партия.

жава Черна Гора до демократичния свят и укрепва вътрешните демократични сили. Тя става убежище и за демократичната опозиция на Сърбия и за някои нейни лидери. Това има голямо значение за стабилността на Черна Гора и за нейната способност да издържи на натиска, особено след конституционния преврат, извършен от Слободан Милошевич на 6 юли 2000 г. с промяната на Конституцията на СРЮ в Съюзния парламент. С това е променена позицията на Черна Гора.

Под натиска на международната общност, особено на Европейския съюз, на 14 март 2002 г., с приемането на документа „Изходни основи за уреждане на отношенията между Сърбия и Черна Гора“, наричан кратко „Белградско споразумение“, е формирано новото държавно творение „Сърбия и Черна Гора“ с тригодишен срок на действие. След изтичане на този срок страните членки имат право с референдум да решат дали ще останат заедно, или ще станат независими. Споразумението за принципите на отношенията между Сърбия и Черна Гора в рамките на новата държавна общност е подписано в Белград на 14 март 2002 г. С този акт престава да съществува Съюзна република Югославия. Държавният суверенитет е пренесен върху държавите членки. С Белградското споразумение държавната общност Сърбия и Черна Гора не е дефинирана като държава на гражданите на Сърбия и на Черна Гора, а като общност на държавите членки – Сърбия и Черна Гора.

Със създаването на държавната общност Сърбия и Черна Гора временно е спрян процесът на дисолуция (разпадане – *бел. прев.*) на бивша Югославия. От анексия през 1918 г. и част от унитарната югославска държава (1918), през федерална единица в шестчленната югославска федерация (1943) до двучленна федерация в СРЮ (1992) и държавна общност Сърбия и Черна Гора (2003) Черна Гора направи исторически кръг, в който всяка следваща промяна на държавно-правния статус би означавала и повишаване на нейната държавна субектност. В този смисъл референдумът, проведен на 21 май 2006 г., след който Черна Гора стана независима държава, представлява логичен исторически край на този процес.